

Goran Sunajko

Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Frankopanska 26, HR-10000 Zagreb
goran.sunajko@lzmk.hr

Rousseauova teorija *volonté générale* kao pretpostavka radikalnog shvaćanja demokracije: povratak političkome!

Sažetak

*Rad polazi od recentne pretpostavke krize politike i političkoga, koja se, krajem moderne, pojavila kao evidentno napuštanje tradicionalnog razumijevanja političkoga i s njome demokracije kao permanentnog sudjelovanja slobodnih i jednakih građana u političkome procesu. Autor pokazuje kako je temeljni uzrok krizi političkoga prevlast liberalne teorije političkoga predstavništva. Zbog toga što počiva na načelu prenosivosti suverenosti, liberalna je teorija političkoga predstavništva, od Hobbesa i Lockeja nadalje, čovjeka doista učinila tvorcem političkoga, ali je istodobno prouzročila otuđenje njegove političnosti s obzirom da predstavnici umjesto građana sudjeluju u političkome procesu, pa se demokracija svodi na tehničko načelo većine u izbornome i parlamentarnome postupku. Autor takvome modelu suprotstavlja model izravne (direktne) demokracije Jean-Jacquesa Rousseaua, koja, osim što počiva na osporavanju ideje prenosive suverenosti, odnosno predstavničke demokracije, otvara put ponovnoj uspostavi političkoga. Autor pokazuje kako taj postupak, u teorijskome smislu, može biti ostvaren Rousseauovom teorijom *volonté générale*.*

Ključne riječi

Jean-Jacques Rousseau, demokracija, predstavnička demokracija, neposredna (direktna) demokracija, sloboda, *volonté de tous*, *volonté générale*

Uvod

Suvremena politološka i filozofsko-politička literatura već nekoliko desetljeća upozorava na krizu političkoga. Thomas Meyer pokazuje kako je nastupila depolitizacija politike vidljiva u dvostrukom otuđenju, onom građanina od politike i onom čovjeka od političkoga. Još je 1930-ih Carl Schmitt upozoravao na krizu političkoga, na način kako pojam politike tradicionalno označava poistovjećivanje politike s novovjekovnim izumom – državom, čime se stvorilo etatističko shvaćanje politike prema kojemu država monopolizira politiku, pa se ona pronalazi samo u odlukama državnih tijela. Između države i politike mogao se povući znak jednakosti. No, nastupila je promjena, stoga je potrebno uvidjeti pojam političkoga (*das Politische*) kao stariji i širi pojam, koji označava političko djelovanje aktera koji nisu svodljivi samo na državu nego se pronalaze u novim poljima političkoga koja se tek trebaju identificirati.¹ S ovim je usko povezano i kao pretpostavka postavljeno Schmittovo mišljenje o kraju epohe državnosti, stoga određeno shvaćanje politike, kao etatističko, ne podrazumijeva i kraj političkoga koje se treba izraziti u novim

¹

Carl Schmitt, *The Concept of the Political*, University of Chicago, Chicago 2007.

poljima političkoga.² Time je jasno kako otuđenost građanina od politike ne mora pretpostaviti i otuđenost čovjeka od političkoga, a nova polja političkoga kroz koja se čovjek ozbiljuje Meyer vidi u području civilnoga društva. Ovo shvaćanje ne proizlazi iz shvaćanja politike kao moći, vlasti i autoriteta³ čija se linija argumentacije kreće od Machiavellija do Carla Schmitta, nego proizlazi iz linije razumijevanja političkoga od Aristotela do Hanne Arendt koje je u epohi moderne bilo potpuno potisnuto iz javnog života društva vladajućom silom i njezinom legitimacijskom dogmatikom.⁴ Ovu krizu ili kraj političkoga Meyer pokazuje na znakovit način odsustva one svijesti antičkoga polisa o političkome kao ispunjenju vlastitih života slobodnih i jednakih građana koji to jesu, jer se u javnome političkome djelovanju ozbiljuje volja svih njezinih članova.

»Politika i život udaljavaju se jedno od drugoga. Ono političko uzmiče iz politike. Ne radi se o tome da bi se ono političko po sebi, ona trajna povezanost sudbine ljudi u svijetu, moglo prognati iz njihovih života kada vlast preuzme politika koja premašuje ono što se od nje očekuje. No, ono političko kao praksa, politika koja bi zadovoljavala ta očekivanja, propada kada zamre snaga za oblikovanje onoga što se tiče svih, kada sudjelovanje onih kojih se tiče postane iznimkom i prakse politike postanu tuđe životu i život njima.«⁵

Nadalje, Meyer pokazuje kako je time i demokracija kao temeljni supstrat političkoga u krizi, jer dosadašnje razumijevanje demokracije u granicama nacionalne države, jednako postaje problematično s obzirom na krizu ili kraj države kao nacionalne države, kako je upozoravao i Carl Schmitt. Taj će problem, zaključuje Meyer, dugo zauzimati jedno od najviših mjesta u dnevnom redu povijesti, i to u problemu kako je moguće da demokracija, u uvjetima globalizacije, pruži isti obrazac političke legitimacije kao u nacionalnim državama.⁶ Ova Meyerova dekadencijska ocjena propasti politike i apel za spas političkoga i demokracije u ovom će radu nastojati biti prevladana afirmacijom političke teorije demokracije Jean-Jacquesa Rousseaua kao neposredne (direktne) demokracije koja će se moći ozbiljiti jedino posredstvom *općenite volje (volonté générale)* kao radikalnog demokratskog obrasca ponovnog uključanja ne samo građanina u politiku nego, prije svega, čovjeka u političko. Riječ je, u ovome radu, o izvjesnom pronalaženju političkoga u ambijentu postmoderne epohe političkoga, i već pokušaj razmatranja nečega takvoga, kako smatra Ulrich Beck, izvjesno je pronalaženje političkoga.⁷ Zbog čega bi se takvo pronalaženje političkoga trebalo činiti upravo preko Rousseauova *Društvenog ugovora*, pokazuje Paul Ricœur time što je riječ o povratku antičkim misliocima (Aristotelu) kao i osnovi za svaku kritiku moći i vlasti.⁸ Put argumentacije takvoga postupka ponovne afirmacije političkoga u Rousseauovoj teoriji ići će dalje od kritike moći i vlasti, odnosno prikazat će se najprije kroz kratko povijesno razmatranje značenja demokracije, potom detektiranja problema između izravne i predstavničke demokracije kao temeljnog suvremenog problema te na kraju razvojem hipoteze Rousseauove političke teorije *općenite volje (volonté générale)*.⁹ Rad će se ograničiti samo na prikaz logike općenite volje kako bi se pokazali problemi liberalne teorije predstavništva, stoga se neće zasebno razmatrati temeljni pojam Rousseauova sistema, pojam zakona, kao niti uloga zakonodavca te pozicija vlade kao magistrata, što bi prelazilo okvire i mogućnosti rada.

1. Antička perspektiva: izravna i predstavnička demokracija

U povijesti filozofije politike, čini se, ne postoji politički pojam koji je toliko puta korišten kako bi označio različite pojave. Ipak, rad će slijediti važno raz-

likovanje legitimacijskoga shvaćanja demokracije kao razlike između izravne (direktna) i posredne (predstavničke) demokracije. Takva izvorna napetost utemeljena je u antičkoj filozofskoj tradiciji i do današnjih dana njezina problematika nije prevladana. U grčkoj je filozofiji demokracija počivala na načelu potpune jednakosti onih koji su bili slobodni, a to je značilo građana koji konstituiraju javno područje politike *polisa*. Time je jasno kako je demokracija izjednačena s pojmom politike, posredstvom sfere javnosti, a ekonomski i obiteljski odnosi izdvojeni u privatnoj sferi kućnoga gospodarstva (*oikos*). Politika je predstavljala javno djelovanje građana, dionika polisa koji su na izravan način donosili kao cjelina odluke od javnoga značaja za polis. Held pokazuje kako je *demos* imao suverenu moć angažmana u zakonodavnoj i sudbenoj vlasti koji je podrazumijevao aktivno građanstvo uključeno u proces samoupravljanja, a »upravljajući su trebali biti oni kojima se upravlja«. ¹⁰

Međutim, istodobno, demokracija je imala i negativnu konotaciju (Protagora, Sokrat, Platon, djelomično Aristotel) u onom smislu u kojem je ona izopačeni oblik vladavine siromašne i neprosvijecene većine. Za Platona tako istinski državnik mora moći vladati iz vlastitih spoznaja i neovisno o pristanku onih kojima vlada. Veličina i snaga polisa ovisi o kriteriju jedinstva, odnosno može se širiti do one mjere u kojoj se može sačuvati potpuno i savršeno jedinstvo. ¹¹ Za razliku od *Države*, u *Zakonima* iznosi postulat o vladavini zakona, odnosno vladari postaju zakoni, kao vrhovni uzori božanskoga reda i pravednosti. ¹² Vladavina zakona i Aristotelova je pozicija, što ne znači ništa drugo nego »kako ispravno postavljeni zakoni trebaju imati vrhovnu ovlast, dok vladatelj – bio jedan ili više njih imaju ovlast u onim stvarima o kojima zakoni ne uzmažu točno govoriti, zbog toga što nije lako općenito određivati o svim pojedinostima«. ¹³ Rimska filozofska tradicija slijedi grčku, samo što pojam političke zajednice (*politeia*) biva zamijenjen pojmom republike (*res publica*) otkada temeljni supstrat politike postaje vladavina za opće dobro. Ono što je sadržajno razlikovalo Rimsku Republiku od grčkih polisa bila je

2 Carl Schmitt, *Politische Theologie II*, Duncker & Humboldt, Berlin 1970.

3 Passerin d'Entreves pokazuje kako moderna država prati svoj put od vlastitog utemeljenja u pojmovima moći, potom vlasti i na kraju autoriteta. Usp. Alessandro Passerin d'Entreves, *La dottrina dello stato*, Libro universitario – G. Gapichelli, Torino 1967.

4 Thomas Meyer, *Transformacija političkoga*, Politička kultura, Zagreb 2003., str. 7.

5 Ibid., str. 15.

6 Ibid., str. 10.

7 Usp. Ulrich Beck, *Pronalaženje političkoga*, Jesenski i Turk, Zagreb 2001.

8 Paul Ricœur, »Politički paradoks«, *Politička misao* 49 (1/2012), str. 184–205, ovdje str. 185.

9 U terminološkom smislu, u radu koristim prijevod sintagme *volonté générale* Dragutina Lalovića s *općenita*, a ne *opća* volja, kao što je bio običaj. Naime, nije riječ o terminološkom (formalnom) razlikovanju, nego je posrijedi bitna sadržajna razlika između općenitog i općeg naprosto, kao i između općenite (*générale*) i opće (*universelle*) volje u Rousseauovu sistemu koje označavaju različito. Usp. Dragutin Lalović, *Mogućnosti političkoga*, Disput, Zagreb 2006.

10 David Held, *Modeli demokracije*, Školska knjiga, Zagreb 1990., str. 31.

11 Platon, *Država*, Naklada Jurčić, Zagreb 1997., str. 157.

12 Platon, *Zakoni*, Naprijed, Zagreb 1974., str. 52.

13 Aristotel, *Politika*, Globus – Liber, Zagreb 1988., str. 97.

institucionalizacija vlasti, koja je podrazumijevala određenu vrstu političkog predstavništva u mješovitom sustavu senata, konzula i pučkih tribuna, a pojam republike podrazumijevao je kako bi javni službenici trebali djelovati prema općem interesu ili zajedničkom dobru. Otuda je Ciceron smatrao kako je republika stvar naroda (*res publica res populi*) kao zajednice utemeljene na zajedničkome shvaćanju prava i zajedničke koristi.¹⁴ Međutim, ovo uvođenje posredne demokracije kroz uspostavu institucija pokrenulo je i prva razmatranja o moralnosti, jer je ubrzo postalo očito kako predstavnička vladavina proizvodi korumpiranje (kvarenje) političkih institucija, jer one nisu vezane izravno za one koji legitimiraju politički poredak (građane).

2. Moderna perspektiva: prenosiva (podijeljena) ili neprenosiva (jedinstvena) suverenost

Još je iz navedenoga antičkoga odnosa vidljiva prva i temeljna problematika sadržana u pitanju može li demokracija kao temeljni supstrat političkoga podrazumijevati predstavništvo, ili je predstavnička demokracija dovela do odstupanja od izvornih načela demokracije, a time i političkoga samog? Za Meyera ono *političko po sebi* jest neizbježna sveprisutnost uzajamnih odnosa među ljudima u kojem svačije djelovanje postavlja uvjete da djelovanje svih postaje praksom političkoga. Ovaj dinamizam i konstantno vršenje političkoga prepoznamo kao *političko* u razlici spram robusne stalnosti puke *politike*.¹⁵ Otuda se nameće pitanje može li predstavnička vladavina (demokracija) zadovoljiti ovaj Meyerov kriterij, odnosno možemo li u predstavničkome parlamentarizmu prepoznati političko, ili samo politiku? Nakon ovoga, temeljno postavljenog problema, valja istaknuti kako su u modernoj političkoj teoriji nastala i nova, dodatna određenja demokracije, koja zbog opširnosti i heterogenosti pojma ne mogu biti predmet ovoga rada. Za razradu problema potrebno je ukratko obrazložiti interpretativni okvir onoga što Held naziva protektivnom demokracijom, zbog toga što se u toj fazi počinje razvijati forma demokratske predstavljenosti. Naime, riječ je o svijesti koja se javila potkraj srednjega vijeka kako pojedinac pred autoritetom Crkve treba imati zaštitu kao, iako determinirano, autonomno biće. Toma Akvinski u svojoj razradi razlikovanja božanskog, odnosno vječnog, prirodnog i ljudskog zakona pokazuje da vladar, iako ne može biti obvezan zakonom kojeg sam donosi po prisilnom karakteru zakona (*vis coactiva*), jer nitko ne može prisiliti samog sebe na nešto, ipak jest obvezan Božjim zakonom¹⁶ po usmjeriteljskom karakteru (*vis directiva*).¹⁷ Puni će zamah ideja protektivne demokracije doživjeti u teoriji liberalnog parlamentarizma i konstitucionalizma, pri čem će ishodište takvog oblika predstavničke vladavine biti Hobbes i Locke. Za Hobbesa se suverenost može iskazati jedino političkim predstavništvom, u kojem se, posredstvom društvenog ugovora, pojedinci udružuju (svatko sa svakim) i svoja suverena prava prenose na treću osobu, koja međutim, nije stranka ugovora, nego predstavnik u kojem se volje svih ujedinjuju u jedinствenu volju suverena, a svaka njegova odluka, samim time, postaje odluka svih njih, jer su pristali na takav prijenos prava, pa stoga i na sve njegove odluke u budućnosti.

»Za državu se kaže da je *uspostavljena* kad se *mnoštvo* ljudi složi i *svatko sa svakim* ugovori da će, bez obzira kojem čovjeku ili skupini ljudi bude većinskim dijelom dano *pravo* da *predstavlja* osobu svih njih (to jest, da bude njihov *predstavnik*) i onaj tko je *glasao za* i onaj tko je *glasao protiv*, *odobriti* sve radnje i prosudbe tog čovjeka ili te skupine kao da su njegove vlastite, s ciljem da žive miroljubivo među sobom i da budu zaštićeni od drugih.«¹⁸

Ovakav mir i miroljubivost koje je htio postići Hobbes, za Locke se može ostvariti jedino ako država, suprotno jedinstvu suverena, bude utemeljena na način da politička moć bude predstavljena na načelu podjele vlasti koje bi se međusobno kontrolirale. Kada to ne bi bilo tako, »značilo bi to misliti da su ljudi toliko glupi da se brinu izbjeći zla što im ga mogu nanijeti tvorovi i lisice, ali su zadovoljni, štoviše smatraju da je sigurnost ako ih proždiru lavovi.«¹⁹ Političko predstavništvo koje proizlazi iz skupa pojedinaca, odnosno naroda u političkome smislu, za Locke i čitavu kasniju liberalnu tradiciju preko Montesquieua, Milla, Benthama, Medisona itd., podrazumijeva predstavničku vladavinu u kojoj je suverenost prenesena i podijeljena na zakonodavnu, izvršnu i sudbenu vlast. Held pokazuje kako Lockeova teorija političkoga predstavništva i ideja pristanka, čini se, počiva samo na početnome uvođenju političke legitimnosti, a da nakon toga podrazumijeva da pristanak slijedi iz većinskih odluka narodnih zastupnika u parlamentu. James Medison će pokazati kako upravo predstavnička demokracija podrazumijeva filtriranje važnih pitanja za političku zajednicu i na taj način nadmašuje radikalni karakter izravne demokracije u kojem nema takvoga filtra za ocjenu pitanja važnih po cjelinu.²⁰ Otada je ideja republikanizma bila gotovo jedino zamisliva kao predstavnička demokracija, ili kako pokazuje Dahl, republikanci su zapravo staru ideju mješovite vladavine zamijenili novom idejom ustavne i institucionalne diobe vlasti, a kao aksiom je postavljeno mišljenje kako koncentracija tih triju vlasti u jednoj predstavlja samu bit tiranije.²¹

Dakle, kao što je prikazan prvi problem u antičkom razlikovanju demokracije na pojmovnom paru izravna–predstavnička demokracija, u ovome je prikazan problem pojmovnog para prenosiva (podijeljena) – neprenosiva (jedinstvena) suverenost (vlast). Međutim, ukoliko se vratimo na sam početak poglavlja i ponovno postavimo pitanje može li demokracija podrazumijevati predstavništvo? što je danas, samorazumljivo, izlišno pitanje, zapadamo u poteškoću, jer moramo odgovoriti i na pitanje može li se kao sudjelovanje građana u političkome razumjeti postojanje izbora, političkih stranaka, parlamenata i zastupnika sa slobodnim (neobvezujućim) mandatom? Podržava li ova postavka predstavničke demokracije navedeni Meyerov kriterij da ono *političko po sebi* jest neizbježna sveprisutnost uzajamnih odnosa među ljudima, u kojem svačije djelovanje postavlja uvjete da djelovanje svih postaje praksom političkoga, ili je prije riječ o otuđenju građanina od politike i čovjeka od političkoga, do one mjere, kako navodi Finley, da bi starim Grcima teško bilo shvatiti tko je građanin u modernim demokracijama, osim u predstavniku ili vršitelju duž-

14 Usp. Marco Tullius Cicero, *Libri politici*, Demetra, Zagreb 2001.

15 Th. Meyer, *Transformacija političkoga*, str. 36.

16 Identičnu poziciju, prema kojoj suveren ne može biti obvezan samome sebi, ali jest obvezan Božjem zakonu kao prirodnome zakonu pokazuje i Thomas Hobbes. Usp. Thomas Hobbes, *Leviathan*, Oxford University Press, New York 2008., str. 116–117.

17 Toma Akvinski, *Izabrano djelo*, Globus, Zagreb 2005., str. 510.

18 Th. Hobbes, *Leviathan*, str. 115.

19 John Locke, *Two Treatises on Government*, Cambridge University Press, Cambridge 1963., str. 372.

20 Alexander Hamilton, James Medison, John Jay, *The Federalist Papers*, Seven Treasures Publications, 2008.

21 Robert A. Dahl, *Demokracija i njezini kritičari*, Politička kultura, Zagreb 1999., str. 32.

nosti, što bi smatrali posve nedemokratskim?²² Postavljamo si time epohalno pitanje: naime možemo li u predstavničkom vladavinama (demokracijama) zamisliti da je svaki državljanin (građanin) autoriziravši sve radnje zastupnika zakonodavnog tijela (parlamenta) s neobvezujućim mandatom, »pristao« na sve njegove odluke kao svoje?

3. Rousseauova teorija izravne (direktne) demokracije

Pojava Rousseauova *Društvenog ugovora* radikalno je izokrenula svijest o predstavničkoj demokraciji. Rousseau će pokazati da, kao što je suverenost neprenosiva, neotuđiva i nedjeljiva, tako i demokratska vladavina ne može značiti parlamentarno (liberalno) shvaćeno predstavništvo, jer ono, osim što otuđuje građanina od politike, a čovjeka od političkoga, dokida čovjekovu nezavisnost i slobodu te mu oduzima poziciju nosioca suverene volje. Ovakva postavka bila je potpuno neprihvatljiva, osobito liberalnim kritičarima. Prigovarali su mu nerealnost, utopizam, ali i, mnogo gore, apologetiku tiranije i totalitarizma. Berlin je tako smatrao kako je Rousseauovo djelo »priručnik za tiraniju«, odnosno da pozicija suverenosti naroda kao kolektivnog tijela prijeti slobodi pojedinca koji to tijelo konstituira.²³ Međutim, u radu će se pokazati kako je Berlinova i svaka slična ocjena u osnovi pogrešna, jer će Rousseauova demokratska pozicija »otuđenja pojedinca u cjelinu«, barem prema intenciji samog Rousseaua, upravo značiti radikalnu poziciju slobode i nezavisnosti, poziciju u kojoj tek cjelina može, u logičkome smislu, podrazumijevati pojedinačnost, jer je cjelina pretpostavka pojma pojedinca kao i on cjeline. Rousseau će, valja imati na umu, smatrati kako je demokracija u modernim uvjetima neostvariva, stoga je, poput Aristotela, bio bliži umjerenoj (aristokratskoj) vladavini u smislu izvedivosti, ali prema političkim načelima i procesno-pravnom postulatu konstitucije suverena, radikalni demokrat u čijoj je teoriji narod shvaćen kao politički *demos* i samo ga takvim treba razumijevati. Ovime se dovodi u pitanje i Kantova premisa kako je demokratski sustav nužno despotski, jer demokracija podrazumijeva da je zakonodavac u istoj osobi izvršitelj svoje volje, što nužno vodi u despotizam.²⁴

3.1. »Demokratski deficit« u liberalnoj teoriji političkog predstavništva

Iz pretpostavki liberalne političke teorije predstavništva valja na početku postaviti problem i to na primjeru radikalne pozicije političkoga predstavništva Thomasa Hobbesa kao prve, i po mnogima, najznačajnije teorije koja je omogućila razvoj ideje političkoga predstavništva. Hobbesova važnost u političkoj teoriji moderne nije upitna, kao i premisa po kojoj je Hobbesova teorija moderne politike.²⁵ Upravo zbog uvažavanja ovakvih ocjena potrebno je ukratko razmotriti Hobbesovu teoriju predstavništva, koja će pokazivati snažne individualističke (liberalne) elemente s jedne, ali i ne manje važne metafizičke, s druge strane.²⁶ Društveni ugovor sklapaju, kao što je već rečeno, pojedinci međusobno (svako sa svakim) u horizontalnome odnosu koji pretpostavlja jednakost ugovornih strana. Tim aktom pojedinci sporazumno prenose svoja suverena prava na individualnu (jedan) ili kolektivnu (tijelo) osobu kojim njihove volje bivaju sjedinjene u volji te osobe i koja time postaje njihov predstavnik, a sve odluke koje ona u budućnosti donese postaju njihove autorizirane odluke. Važno je istaknuti kako ta osoba nije strana ugovora, nego predstavnik svih koji jesu strane ugovora, stoga na taj način ta

osoba postaje aktor (*actor*) svih radnji za koje je autorizirana od strane autora (*author*), pojedinaca koji su strane ugovora. Martinich pokazuje problem u demokratskome nedostatku Hobbesove pozicije na hipotetički način: Osoba O_1 ovlašćuje (*authorizes*) osobu O_2 da djeluje umjesto njega, što znači da je O_1 superioran O_2 . Odnosno, O_2 zahtijeva ovlaštenje za djelovanje umjesto O_1 i može se reći da ima ovlasti, ali ostaje podređen O_1 , a njegova ovlast postaje izvedena (*derivative*). Sukladno ovome, autorizacijom nekoga, osoba ne gubi svoja prava, no u Hobbesa neće biti tako, jer će suveren imati vlast nad svojim podanicima (*the sovereign has authority over his subject*).²⁷ I doista, ta konstitucija i jedinstvo voljâ ugovornih strana postiže se, navodi Hobbes, kao da svatko kaže svakome: »Ovlašćujem i predajem svoje pravo vladanja nad sobom ovome čovjeku ili ovoj skupini ljudi, pod uvjetom da i ti predaš svoje pravo i ovlastiš sve njegove radnje na isti način.«²⁸ Tako se, pokazuje Hobbes, prvotno mnoštvo s vlastitim zasebnim voljama ujedinjuje u jedno, odnosno jednu osobu po kojoj mnoštvo postaje jedinstveno političko tijelo s jedinstvenom voljom,²⁹ odnosno »onaj tko je nositelj te osobe naziva se suverenom, za kojeg se kaže da ima suverenu vlast, a svatko drugi njegovim podanikom«.³⁰ Hobbesova teorija predstavništva ovime podrazumijeva dvije temeljne premise koje će teoriji demokratskog republikanizma, prije svega Rousseauovoj, biti neprihvatljive. Naime, prva da predstavnik nije strana ugovora, nego treća (izvanjska) osoba i druga, da podanici (građani) koji su tvorci suverena (predstavnik) ne sudjeluju u njegovim odlukama, jer se teorija predstavništva temelji na logički ranijem pristajanju na sve logički kasnije odluke predstavnika.³¹ Iz temeljne Hobbesove postavke kako volja može biti prenosiva postavljeni su temelji modernoj teoriji političkoga predstavništva koja se razvila u ideji parlamentarizma koja je aktualizirala ideju predstavničke demokracije.

22

Usp. Moses I. Finley, *The Ancient Greeks*, Penguin, Harmondsworth 1977.

23

Usp. Isaiah Berlin, *Four Essays on Liberty*, Oxford University Press, Oxford 1969., str. 162.

24

Immanuel Kant, *Pravno-politički spisi*, Politička kultura, Zagreb 2000., str. 122.

25

Leo Strauss, *La critique de la religion chez Hobbes*, Presses Universitaires de France, Paris 2005.

26

Raunić pokazuje kako je Hobbesova konstrukcija društvenog ugovora proturječna jer nosi u sebi liberalne premise i neliberalne, štoviše, antiliberalne konkluzije. Usp. Raul Raunić, *Pretpostavke liberalnog razumijevanja čovjeka*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2005., str. 193.

27

Aloysius Martinich, *The Two Gods of Leviathan*, Cambridge University Press, Cambridge 1992., str. 166. Gauthier pokazuje kako u Hobbesovoj teoriji kontraktualizma, podanici

otuđuju svoja prava vladaru, ali ipak takvo otuđenje nije inkompatibilno s ograničenjima suverena. Usp. David Gauthier, »Hobbes's Social Contract«, u: Christopher W. Morris (ur.), *The Social Contract Theorists. Critical Essays on Hobbes, Locke, and Rousseau*, Rowman & Littlefield Publishers, Lanham 1999., str. 59.

28

Th. Hobbes, *Leviathan*, str. 114.

29

Thomas Hobbes, *The Elements of Law Natural and Politic*, Oxford University Press, Oxford 1994., str. 110.

30

Th. Hobbes, *Leviathan*, str. 114.

31

Za demokratski potencijal Hobbesove teorije države i poziciju prema kojoj »Hobbesov« suveren ipak djeluje kao da je pravno obavezan podanicima usp. Luka Ribarević, »Kralj je narod i narod je kralj: Hobbesovo suočavanje s demokracijom«, *Politička misao* 49(1/2012), str. 90–101., ovdje str. 100.

3.2. Rousseauovo osporavanje liberalne teorije predstavnništva

Teorija izravne demokracije Jean-Jacquesa Rousseaua opovrgnut će temelje liberalne ideje političkoga predstavnništva kao demokratski neodržive. Rousseauov naum je ponovno oživljavanje političkoga: »Vidio sam da sve u korijenu ovisi o politici, i da će svaki narod ma s koje strane čovjek gledao, uvijek biti samo onakav kakvim ga je učinila priroda njegova društvenog uređenja.«³² Takav poredak najbolje se pokazuje Rousseauovom namjerom izraženom u *Društvenom ugovoru*, a ona je »pronaći takav oblik udruživanja što brani i zaštićuje svim zajedničkim snagama osobu i imanje svakog udruženog, i u kojem se svatko, ujedinjavajući se sa svima, pokorava ipak samo sebi i ostaje isto tako slobodan kao i prije.«³³ Jedini način da ova rečenica, u teorijskom smislu, bude ostvariva jest pozicija u kojoj se pojedinac može pokoravati jedino samome sebi i to na način da njegova volja ne može biti prenosiva na drugu osobu i odvojena od njega samoga, a to znači odlučujuće odbacivanje političke teorije predstavnništva i ideje o podijeljenoj suverenosti. Naime, različiti su teoretičari pokušali prikazati Rousseaua kao nekonzistentnog i konfuznog mislioca koji u svojim djelima zastupa potpuno oprečne teze, no za razumijevanje svakog Rousseauova djela potrebno je razumjeti i imati u vidu cjelinu njegove misli i pratiti duh njegovih nastojanja. Ukoliko se samo razmotre Rousseauovi stavovi primjerice u *Ispovijestima* i *Émileu*, postaje jasno kako je njegova namjera čovjeka vratiti prirodnoj slobodi i nezavisnosti (autonomiji). Nema otuda razloga da se vjeruje kako bi Rousseau najedanput htio otuđiti čovjekovu slobodu i nezavisnog i slobodnog čovjeka učiniti podanikom cjeline čijim se odlukama ne može oduprijeti. Naprotiv, razvoj društva, tehnološki i znanstveni napredak, ali prije svega loše i iskvarene političke institucije prirodno dobro, slobodnog i nezavisnog čovjeka pretvorile su u njegovu suštu suprotnost (»Čovjek se rađa slobodan, a posvuda je u okovima« prva je rečenica *Društvenog ugovora*). Riječ je okovima društvenosti koja je svojim kulturnim obrascima potisnula čovjekovu prirodnu moralnost i okovima postojećih političkih institucija koje održavaju i učvršćuju takav kulturni obrazac. Stoga će Rousseau, u *Émileu*, nastojati odgojnim postupkom stvoriti novoga čovjeka koji će ispraviti krive kulturne obrasce, a u *Društvenom ugovoru*, novi politički sustav koji će izmijeniti postojeće političke institucije. Rousseau tako odgajnika Émilea poučava upravo u odsustvu pojmovla vlasti, podvrgavanja i zapovijedanja, a na načelima prirodne slobode i nezavisnosti, stoga Émileu ne treba ugađati i ispunjavati mu želje još od prvih dana njegova života, jer se time ne smije razviti svijest o zapovijedanju drugima i podvrgavanju zapovijedima drugih nego samome sebi.³⁴ Duh koji se iščitava iz ove argumentacije treba biti vodilja u razmatranju postavki o teoriji izravne (direktne) demokracije koja počiva upravo na premisi radikalne slobode i nezavisnosti čovjeka koji ima postati slobodnim građaninom, dionikom političke zajednice u kojoj se sam podvrgava vlastitim odlukama i ostaje »isto tako slobodan kao i što je bio prije« sklapanja društvenog ugovora. Ono što je presudno za razumijevanje čitava Rousseauova djela jest njegova pozitivna antropologija, odnosno polazište od čovjeka kao dobrog bića koji zbog toga nema potrebu izigrati zakone kojih je sam tvorac. Stoga njegova koncepcija političkih institucija nije apstraktna, ona je ispunjena sadržajem, duhom ljubavi prema domovini bez koje nije moguće pretpostaviti funkcioniranje političkih institucija. »Svaki je istinski republikanac s mlijekom svoje majke usisao ljubav prema domovini, to jest prema zakonima i prema slobodi.«³⁵

Nakon dominantne postavke o prenosivosti volje kao pretpostavci političkoga predstavnništva, Rousseau pokazuje temeljnu metafizičku poziciju prema kojoj

volja ne može biti prenosiva, jer tradicionalno metafizički, volja je vezana za individualni bitak, odnosno osobu, stoga nije moguće da bi bitak mogao biti izvan sebe, predstavljen voljom drugog bitka. Ukoliko bi doista bila održiva postavka o prenosivosti volje, sigurno je da nema dokaznog postupka kojim bi se moglo dokazati da je volja prenesena drugoj osobi identična volja njezina prenosioca, jer »vlast se može dobro prenositi, ali ne i volja«. ³⁶ Razmatrajući metafizičku poziciju volje, od Aristotela, Tome Akvinskoga, Dunska Škota, Ockhama do Descartesa i Malebranchea, može se uvidjeti znakovitost toga da Rousseau upravo volju ³⁷ uzima kao instrument političke teorije, ali i to da ta volja, u razlici spram kršćanskoga shvaćanja, poprima karakteristike Luthe-rova i Calvinova nauka o slobodi volje. ³⁸ Pretpostavka svakoga društvenog ugovora jesu njegovi ugovaratelji s vlastitim slobodnim voljama, što je i u Hobbesovoj teoriji očito, no Rousseau, svjestan neprenosivosti volje, nastupa s namjerom da ta volja može jedino i ostati pri svome nositelju (osobi) kao samozakonodavna volja. Stoga društveni ugovor može biti legitiman jedino ako, nakon stvaranja kolektivnog tijela suverena, ta volja ostaje volja svakog pojedinca koju je imao i prije sklapanja ugovora. To se može postići jedino ako su predstavnik i predstavljeni jedna osoba, što je u potpunosti suprotno liberalnoj kontraktualističkoj tradiciji od Hobbesa nadalje, a to se jedinstvo postiže izjednačavanjem suverena i podanika u jednoj osobi. Međutim, taj proces mora se izvršiti posredstvom ili preko kolektivnog tijela – naroda (*peuple* kao *demos*), koje ima ključnu ulogu, jer povratno omogućuje konstituciju politički slobodnog građanina. Otuda svaka vrsta instrumentalističkoga shvaćanja politike, u kojem se demokratski potencijal vrši putem predstavnika, za Rousseaua nije moguć iz dva razloga: prvo, jer predstavnik ne može biti gospodar volje predstavljenoga, osim u slučaju da su jedna osoba i drugo, jer se time dokida ono političko kao izravno sudjelovanje slobodnih građana u političkome procesu. Zbog toga je potrebno shvatiti kako je pozicija direktne demokracije neodvojiva od postulata o nedjeljivosti suverenosti, što liberalnim teoretičarima predstavničke demokracije nakon Hobbesa (za kojeg je suverenost nedjeljiva, ali jest prenosiva) nije bio problem. Rousseau pokazuje da se suverenost ne može predstavljati iz istog razloga zbog kojeg se ne može otuđiti.

»Ona je bitno sadržana u općenitoj volji, a volja se nikada ne predstavlja: ona je ono što jest ili nešto drugo, srednjega nema. Zastupnici (*députés*) naroda nisu, dakle, i ne mogu biti njegovi

32

Jean-Jacques Rousseau, *Ispovijesti II*, Matica hrvatska, Zagreb 1982., str. 120.

33

Jean-Jacques Rousseau, *Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima / Društveni ugovor*, Školska knjiga, Zagreb 1978., str. 101.

34

Usp. Jean-Jacques Rousseau, *Émile ou De l'éducation*, Galimard, Paris 1969.

35

Jean-Jacques Rousseau, *Considérations sur le gouvernement de Pologne*, Flammarion, Paris 1990., str. 177.

36

J.-J. Rousseau, *Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima / Društveni ugovor*, str. 107.

37

Masters pokazuje kako je u Rousseauovu sistemu upravo volja jedini izvjesni i čvrsti temelj načela političkoga prava. Jedino je volja svjesna i pojmjljiva manifestacija čovjekova osjećaja vlastite egzistencije. Usp. Roger D. Masters, *The Political Philosophy of Rousseau*, Princeton University Press, Princeton 1968., str. 324.

38

U Lutherovu promišljanju potrebno je uvidjeti samozakonodavstvo volje u opreci s izvanjskim zakonodavstvom Zakona kao nečeg što se vjerniku nameće izvana. Rousseauova će pozicija oslikavati ovakav nauk samozakonodavne volje u opreci spram Hobbesova izvanjskoga zakonodavstva u kojem suveren nameće zakone podanicima. »Dobra djela ne čine nikoga dobrim, već dobar čovjek čini dobra djela. Zla djela ne čine nikoga zlim, nego zao čovjek čini zla djela«. Iz ovoga se treba

predstavnicima (*représentants*), oni su samo njegovi povjerenici (*commissaires*); oni ništa konačno ne mogu zaključiti. Svaki zakon koji narod nije ratificirao ništavan je, on i nije zakon«. ³⁹

Rousseau nastoji upozoriti kako ideja o predstavnicima potječe iz feudalnih odnosa, u kojima je ljudski rod bio ponižen i zato smatra kako engleski narod živi u zabludi kada misli da je slobodan, jer on je slobodan samo za vrijeme izbora za članove parlamenta, a nakon toga čim parlament bude izabran, on ponovno postaje rob i ne predstavlja ništa. Sigurnost koja je bila krajnji cilj Hobbesova razmatranja suverena i države, za Rousseaua jest samorazumljiva činjenica, no iako se može reći da despot jamči svojim podanicima sigurnost, ne živi li se sigurno i u tamnicama, pita se Rousseau, odnosno ne znači li ta sigurnost ujedno i jad podanika.

»Reći da se jedan čovjek daruje besplatno znači izreći apsurdnu i nepojmljivu stvar. Takav čin je nezakonit i ništavan samo zbog toga što onaj koji to čini nije pri zdravoj pameti. Reći isto o čitavom narodu znači pretpostaviti da je taj narod lud. Ludost ne stvara pravo«. ⁴⁰

Rousseau pokazuje da političko predstavništvo nastaje uslijed slabljenja ljubavi prema domovini, jačanja privatnih interesa, prekomjerne veličine države, osvajanja i zloupotrebe vladavine. U dobro ustrojenoj državi javni interes i javni poslovi prevladavaju nad privatnima i svi građani osjećaju važnost sudjelovanja u javnim skupštinama, no u lošoj vladavini nikoga ne zanimaju javni poslovi, jer se vidi da tamo ne vlada *općenita volja*.

»Čim javna služba prestane biti glavno zanimanje građanima i čim im se više sviđa služiti svojom kesom nego svojom ličnošću, država je već gotovo na rubu propasti. Treba li ići u rat? Oni plate vojsku i ostanu kod kuće. Treba li ići u vijeeće? Oni imenuju poslanike i ostanu kod kuće. Zbog lijenosti i novca oni konačno dobiju vojnike koji će im podjarmiti domovinu i predstavnike koji će je prodati«. ⁴¹

Rousseau zaključuje, sukladno ideji o jedinstvu suverenosti, kako se time u zakonodavnoj vlasti narod ne može predstavljati, jer je sam narod zakonodavna, suverena vlast, no ondje gdje se narod može i mora predstavljati jest izvršna vlast (vlada kao magistrat). ⁴² Iz navedenoga je jasno kako za Rousseaua, s obzirom na karakteristike suverenosti, ne može biti političkoga predstavništva kako ga zamišlja liberalna tradicija, jer »u trenutku kada jedan narod bira sebi predstavnike, on više nije slobodan, on više ne postoji«. ⁴³

3.3. *Volonté générale kao uvjet radikalnoj demokraciji i vraćanju političkome*

Ovakvu nepodnošljivu situaciju otuđenja čovjekove volje u sustavu predstavničke vladavine Rousseau će nastojati riješiti »spasonosnom« pozicijom *općenite volje* kao moralne volje. ⁴⁴ Postavka *općenite volje* pretpostavlja radikalnu postavku slobode i jednakosti, stoga je, zaključuje Rousseau, bezvrijedan i proturječan sporazum kojim se s jedne strane uglavljuje potpuna vlast, a s druge bezgraničan posluš. ⁴⁵ Jedini je legitiman onaj sporazum (društveni ugovor) kojim se formira *općenita volja*, a on podrazumijeva jednoglasnost. Riječ je o stvaranju legitimnoga političkoga tijela kao suverena kojeg ne može činiti pojedinac, a niti dio cjeline, već samo cjelina i otuda većinska odluka (većinsko načelo glasanja) svojstveno liberalnome parlamentarizmu ne može biti legitimni postulat suverene volje.

»Ako nema prethodnog sporazuma, u čemu bi se, ako izborna odluka ne bi bila jednoglasna, sastojala obveza manjine da se podredi odluci većine? I odakle onih sto koji žele jednog gospodara

ima pravo izabrati ga za onih deset koji ga ne žele? Zakon o većini glasova sam po sebi znači da postoji sporazum i pretpostavlja, barem jedanput, jednoglasnost.⁴⁶

Društveni ugovor kojim se jednoglasno stvara *općenita volja* pretpostavlja potpuno otuđenje svakog člana društva sa svim svojim pravima u cjelokupnu zajednicu, jer ako svatko daje sebe u potpunosti, tek onda su uvjeti jednaki za sve, a budući da su jednaki za sve, nitko nema interesa da ih drugima učini tegobnijima. Otuda je i jasna Rousseauova postavka prema kojoj »svatko tko se daje svima ne daje se nikome«, jer nema udruženog na kojeg ne stječemo isto pravo koje mu na sebi ustupamo. Društveni ugovor za Rousseaua stoga glasi: »Svatko od nas ujedinjuje svoju osobu i svu svoju moć pod vrhovno vodstvo općenite volje, i primamo u tijelo svakog člana kao dio neodvojiv od cjeline.«⁴⁷ Ovime stvoreno političko tijelo u koje se svak ujedinjuje i postaje neodvojivi dio cjeline, nipošto ne znači, kako su kritičari upozoravali, »stapanje«⁴⁸ pojedinca s cjelinom, nego poziciju prema kojoj, umjesto partikularne osobnosti svakog ugovarača, taj čin udruživanja, kako piše Rousseau, stvara moralno i kolektivno tijelo sastavljeno od toliko članova koliko skupština ima glasova, koji, dakle, i dalje postoje i nisu izgubljeni »stapanjem« u cjelinu, samo što ono (tijelo) na taj način, »stječe svoje jedinstvo, svoje zajedničko ja, svoj život i svoju volju.«⁴⁹ Ono što je ključno jest to da je ovime postupkom stvoreno legitimno političko tijelo⁵⁰ koje ima *općenitu volju*, i koja jedina jest izraz suverenosti.

prepoznati, navodi Luther, u kojoj mjeri treba odbaciti ili prihvatiti, »jer kad se djela dovedu u svezu s pravdom, i kad preko paklenskog 'Levijatana' i pogrešnog nagovaranja dođe do toga da se izgubiš da po njima budeš opravdan, onda te već prisiljavaju, gaseći slobodu skupa s vjerom (...). No taj je 'Levijatan' pogrešno mnijenje o djelima, nesavladiv tamo gdje nedostaje prava vjera; ta ono ne može biti odsudno ni kod jednog od onih svetaca po djelima dok ne dođe i u srcima ne zavlada njihov uništavatelj, vjera«, Martin Luther, *Temeljni reformatorski spisi II*, Demetra, Zagreb 2006., str. 148–151.

39

Jean-Jacques Rousseau, *Du Contrat social ou Principes du droit politique*, Adamant Media Corporation, Boston 2006., str. 177.

40

J.-J. Rousseau, *Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima / Društveni ugovor*, str. 97.

41

Ibid., str. 148–149.

42

Vlada u Rousseauovu sistemu nije izvršna vlast kao u liberalnoj tradiciji, već samo funkcionalni organ (magistrat).

43

Ibid., str. 150.

44

Političko tijelo je moralno biće koje ima volju kao općenitu volju, koja, zato što teži očuvanju cjeline i svakog dijela izvorište je zakona i

otuda kriterij za pravedno i nepravedno, Usp. Jean-Jacques Rousseau, »economie ou oeconomie morale & polit.«, u: Denis Diderot i Jean le Rond d'Alambert (ur.), *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, Sociétés Typographiques, Lausanne – Bern 1779., str. 778.

45

J.-J. Rousseau, *Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima / Društveni ugovor*, str. 98.

46

Ibid., str. 100.

47

»Chacun de nous met en commun sa personne et toute sa puissance sous la suprême direction de la volonté générale; et nous recevons en corps chaque membre comme partie indivisible du tout.«, J.-J. Rousseau, *Du Contrat social ou Principes du droit politique*, str. 23–24.

48

Cassirer smatra kako se pred moći *volonté générale* slama svaka partikularna i pojedinačna volja, a o istinskom jedinstvu države može se govoriti »samo ako se pojedinci stope u tom jedinstvu i nestanu u njemu«, Ernst Cassirer, *Problem Jean-Jacques Rousseau*, Disput, Zagreb 2012., str. 17.

49

J.-J. Rousseau, *Du Contrat social ou Principes du droit politique*, str. 24.

50

Lalović pokazuje kako prema navedenom ugovoru ne sklapaju pojedinci međusobno, to

Važno je primijetiti da u Rousseauovoj teoriji države postoji razlika između države i suverena, odnosno čovjeka i građanina.

»Ta javna osoba koja je stvorena iz saveza svih ostalih, nekada se zvala *grad*, a sada se zove *republika* ili *političko tijelo* koje njezini članovi zovu *država* kada je pasivna, *suveren*, kada je aktivna, *vlast*, uspoređujući ju sa sličnima. Što se tiče udruženih, oni se zajednički zovu *narod*, pojedinačno kao sudionici vrhovne vlasti *građani*, a *podanici*, kada su podređeni državnim zakonima.«⁵¹

Naime, važnost ovoga određenja je odlučujuća, prije svega što Rousseau pokazuje kako suverena volja traži aktivnost (političko tijelo je suvereno kada je aktivno⁵²), jer, valja podsjetiti, čovjek je u Rousseauovoj teoriji suverenosti istodobno suveren (građanin kao dio kolektivnog suverena naroda) i podanik (*sujet*), na kojeg se njegove vlastite odluke udružene s ostatkom tijela odnose. To znači da je pretpostavka *dobro-voljnijeg* pokoravanja zakonima, *aktivnije* sudjelovanje u kolektivnom tijelu suverena (naroda) i formulaciji općenite volje, jer samo na taj način može postojati suverena *općenita volja* kao odluka cjeline (suverena) o cjelini. Dakako, ovakva pozicija radikalno je suprotna liberalnoj teoriji predstavništva, prema kojoj građani ovlašćuju svoje predstavnike da djeluju umjesto svakog od njih, i unaprijed pristaju na sve njegove odluke.

Osobit problem koji se logično nameće jest što ako se članovi tijela, umjesto općenite volje i javnoga interesa, odluče okrenuti vlastitome, privatnome interesu i na neki način »izigrati« suvereno tijelo? Rousseau na tu pretpostavku odgovara obrazlaganjem same logike društvenoga ugovora.⁵³ Naime, svaki pojedinac kao čovjek može imati *partikularnu volju* (*volonté particulière*) suprotnu ili različitu od *općenite volje* (*volonté générale*) koju ima kao građanin (dio suverenog tijela naroda), odnosno njegov zasebni interes može mu nalažati nešto sasvim drugo od općega interesa i budući da smatra moralnu osobu koja tvori državu nestvarnim bićem, on će »uživati prava građanina, bez da ispuni dužnost podanika«. Ovakva pozicija izigravanja društvenog ugovora i *općenite volje*, po sebi je za Rousseaua nepravda i može dovesti do raspada političkoga tijela. Otuda, pokazuje Rousseau na drugome mjestu, do raspada političkoga tijela dolazi kada se žele odvojiti dvije neodvojive stvari, odnosno tijelo koje vlada i tijelo kojim se vlada, a ta dva tijela (čovjek je istodobno suveren i podanik) su zapravo jedno.⁵⁴ No, kako taj društveni ugovor ne bi postao bezvrijedna formula, on u sebi prešutno sadrži obvezu koja proizlazi iz logike postulata ugovorne slobode »svatko tko se daje svima ne daje se nikome«. Ta obveza daje moć ostalima da će svakoga tko se odbije pokoriti *općenitoj volji* na to »prisiliti čitavo tijelo« što znači samo to da će ga »prisiliti da bude slobodan«. ⁵⁵ S druge strane, budući da je suveren stvoren samo od pojedinaca koji ga sačinjavaju on nema i ne može imati interes suprotan njihovu, stoga suverena vlast nema potrebe jamčiti svojim podanicima, jer je nemoguće da bi tijelo htjelo nauditi svim svojim članovima.⁵⁶ Za Rousseaua, posluš zakon koji smo sami sebi propisali jest sloboda, otuda je i nemoguće da *partikularna volja* (*volonté particulière*) proturječi *općenitoj volji* (*volonté générale*), jer je pojedinac logički istodobno suveren i podanik, odnosno pokorava se uvijek samo samome sebi.

Ovakva pozicija, radikalno suprotna liberalnoj, utemeljena je na pojmu jedinstva suverenosti, koja, za Rousseaua, ne može biti istinski legitimna u predstavničkom obliku vladavine, jer ukoliko suveren i podanik nisu ista osoba, kao što je pokazano, riječ je o dokidanju slobodne suverene volje. »Tvrđim, dakle, da se suverenost, zato što je ona samo izvršavanje općenite volje nikada ne može otuđiti i da suveren, koji nije ništa drugo nego kolektivno biće,

ne može biti predstavljen nego samim sobom; vlast se može dobro prenositi, ali ne i volja.⁵⁷ Rousseau na ovome mjestu možda najizravnije kritizira teoriju političkoga predstavništva, osobito onu Hobbesovu, prema kojoj podanici pristaju na buduće odluke predstavnika (suverena). Naime, prema Rousseauu, suveren može s pravom reći da hoće sada ono što hoće neki čovjek ili barem ono što on kaže da hoće, ali suveren ne može reći: »ono što ovaj čovjek hoće sutra i ja ću također htjeti«, jer je apsurdno da se volji stavljaju okovi za budućnost i jer nikakvoj volji ne priliči da se slaže s ičim što se protivi dobrobiti bića koje izražava tu volju. »Ako, dakle, narod lakoumno obeća poslušnost, on se tim činom raspada, gubi svojstvo naroda. U trenutku kada dobije gospodara, ne postoji više suveren i, prema tome, političko tijelo biva uništeno.«⁵⁸ Iz istog razloga zbog kojeg je neotuđiva, suverenost je i nedjeljiva, »jer volja je ili općenita ili to nije, ona je volja cijelog naroda ili samo jednoga dijela. U prvom slučaju, ta izjavljena volja je čin suverenosti i stvara zakon. U drugom slučaju ona nije do partikularna volja ili čin magistrature, ona je najviše dekret.«⁵⁹

je sporazum između naroda kao javnog tijela i pojedinaca koji žele postati građanima, članovima toga tijela. Narod je i ugovorna strana i rezultat ugovora što znači da je ugovor konstitucijsko načelo kojim se narod kao organska zajednica pravno-politički preobražava u suvereno političko tijelo (čin po kojem narod jest narod). Usp. Dragutin Lalović, »Jean-Jacques Rousseau. Politički pisac«, u: Jean-Jacques Rousseau, *Politički spisi*, Informator, Zagreb 1993., str. 341–359., ovdje str. 345.

51

J.-J. Rousseau, *Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima / Društveni ugovor*, str. 102.

52

Sartori međutim upozorava da volja u Rousseauovu sistemu nije *htijuća* volja (*dynamis*), nego nagon koji omogućuje vrednovanje zakona kao pravednog ili nepravednog, odnosno mogli bismo preciznije reći, označava li određeni zakon općenitu volju. Usp. Đovani Sartori, *Demokratija, šta je to?*, CID, Podgorica 2001., str. 200.

53

Masters pokazuje kako je Rousseau uveo pojam općenite volje kako bi rasvijetlio nužnost i neizbježnost napetosti između suverena »koji je samim time što jest, uvijek ono što treba biti« i pojedinca podanika čiji mu »privatni interes može govoriti nešto potpuno suprotno zajedničkom interesu«, R. D. Masters, *The Political Philosophy of Rousseau*, str. 323. Riley pokazuje zanimljivu povijest pojma općenite volje u metafizičkim, odnosno teološkim postulatima koji su prethodili Rousseauovu konceptu. Usp. Patrick Riley, *The General Will before Rousseau*, Princeton University Press, Princeton 1986. Na drugome mjestu Riley pokazuje kako zbog navedene tradicije općenita volja treba biti shvaćena ozbiljno, jer je ona pokušaj amalgama dvije važne tradicije političke misli, antičke harmonije i modernog voluntarizma. Usp. Patrick Riley, »A Possible

Explanation of Rousseau's General Will«, u: Christopher W. Morris (ur.), *The Social Contract Theorists. Critical Essays on Hobbes, Locke, and Rousseau*, Rowman & Littlefield Publishers, Lanham 1999., str. 167.

54

Jean-Jacques Rousseau, *Project de constitution pour la Corse*, Flammarion, Pariz 1990., str. 105.

55

J.-J. Rousseau, *Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima / Društveni ugovor*, str. 103. Ne treba posebno isticati da je ova rečenica izazvala oštre kritike liberalnih političkih teoretičara, osobito teoretičara negativnog shvaćanja slobode. No, u duhu Rousseauove misli, ona zapravo znači kako će ostatak članova tijela spriječiti pojedince koji na štetu općenitosti žele ostvariti svoj partikularni interes, što je po definiciji suprotno prvotnom jednoglasnom sporazumu.

56

Ibid.

57

J.-J. Rousseau, *Du Contrat social ou Principes du droit politique*, str. 38 – 39.

58

J.-J. Rousseau, *Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima / Društveni ugovor*, str. 107. Na istome mjestu Rousseau, svjestan takve mogućnosti, pokazuje kako se ne može reći da se naredbe vođa ne bi mogle smatrati općenitom voljom, samo ako suveren slobodan da im se suprotstavi, to ne učini. Odnosno, političko tijelo mora biti uvijek aktivno (suveren) i spriječiti magistrature da pokušaju vlastitom partikularnom voljom podčiniti općenitu volju.

59

J.-J. Rousseau, *Du Contrat social ou Principes du droit politique*, str. 41.

Ovdje je već vidljivo kako volja većine kao dijela cjeline, ne može, kao što je slučaj u predstavničkoj logici parlamentarizma, biti suverena volja. Takva volja ne može biti *općenita* nego *volja svih* (*volonté de tous*) koja nastaje pukim zbrojem pojedinačnih volja i jedino se ona može iskazati u predstavničkom modelu vladavine, pa je u parlamentu kao predstavničkom zakonodavnom tijelu, moguće usvajati zakone većinskim putem, s obzirom na određenu unaprijed utvrđenu većinu nastalu zbrajanjem glasova.⁶⁰ No ta većina može nastati samo zbrojem pojedinačnih ili partikularnih glasova i ona, prema Rousseauu, ne može predstavljati suverenu odluku (zakon) ukoliko ne proizlazi iz odluke čitavog tijela kao cjeline. Na ovome mjestu Rousseau nastoji prikazati razliku između *volonté générale* i *volonté de tous*, koja nije jednoznačno određena, stoga valja uzeti u obzir pregled i analizu Dragutina Lalovića koja na sažet način dovodi u odnos različite interpretacije ovoga razlikovanja od načelnih do matematičkih.⁶¹ No, za ovaj je prikaz Rousseauove teorije direktne demokracije potrebno ukratko iznijeti načelnu važnost ovoga razlikovanja koja je u tome što, potpuno pojednostavljeno, *općenita volja* vodi općemu (zajedničkomu) dobru cjeline i zbog toga je izraz suverenosti, dočim *volja svih*, kao zbroj partikularnih volja, vodi partikularnim i privatnim interesima, koji samim time štete cjelini. Osim ovog određenja valja napomenuti da volja svih nije primarno negativno određena, naime to je najprije volja koju imaju pojedinci koji udruživanjem (volja svih građana) konstituiraju političko tijelo (suverena) koje je od tada suvereno tijelo ne više ako ima volju svih (kao zbroj), nego općenitu volju. Otuda proizlazi kako je volja svih preduvjet ili konstitutivno načelo općenite volje i kvantitativno je određena, dočim je općenita volja određena kvalitativno, a ta kvaliteta (ili sadržaj) uvijek je predmet od zajedničkoga značaja, odnosno zakon kao apstraktna norma koja ne brine o privatnim pojedinačnim i partikularnim interesima, nego samo o cjelini građana (»volju manje uopćava broj glasova nego zajednički interes što ih sjedinjuje«).⁶²

Lalović pokazuje kako se uvjetno izjednačavanje i razlikovanje »općenite volje i volje svih može sažeti u postavku da je autentično konstituirana općenita volja *uvijek* volja svih, dok volja svih *nije uvijek* općenita volja«.⁶³ Odnosno, formulacija problema sadržana je u pitanju kako volja svih, koja je uvijek samo volja većine građana može biti općenita volja, dakle i onih građana koji su u postupku glasanja ostali u manjini? Smisao razlikovanja koji je u slučaju ovog rada dovoljan, načelne je naravi i pokazuje kako je logika parcijalnog udruživanja inkompatibilna s logikom obrazovanja općenite volje države. Naime, kada članovi skupštine glasuju samo kao članovi parcijalnih udruženja oni prestaju biti građani, odnosno ako se ne ukinu takva udruženja i pojedinac ne uspostavi kao građanin individuum, političko subjektiviranje građana u izvršavanju suverenosti nije moguće. Ili je država nesuverena, instrument zajedničke volje staleških posebnih interesa ili se država konstituirala kao suverena javna sfera koja svoju općenitu volju uvijek iskazuje kao volju svih svojih građana.⁶⁴ Važno je uzeti u obzir i Lalovićevo isticanje ovog razlikovanja voljâ na samome kraju političkoga procesa. Naime tada, *volonté de tous* (slobodnih i umnih individua) nije više samo politička općenita volja (suverenog naroda), nego postaje moralnom općom voljom (*volonté universelle*) autentičnog čovjeka (kao rodnog bića). Time je političko ispunilo emancipacijsku funkciju; »suzeni univerzalizam« ili općenitost uvjet je mogućnosti ozbiljenja individualnosti u sferi općosti, u području moralnosti. Stoga je, zaključuje Lalović, *Društveni ugovor* doista nedovršeno djelo, kao prva, ali najvažnija etapa poopćavanja volje u kojem narod postaje zakonodavac, a

čovjek građanin, dok bi druga etapa (prijelaz od općenitoga k općemu) time tek bila naznačena u *Émileu*.⁶⁵

Često ima, navodi Rousseau, dosta razlike između *volje svih* koja pazi samo na privatni interes i predstavlja zbroj partikularnih volja i *općenite volje*, koja uvijek pazi samo na zajednički interes. No, ako se iz tih volja, matematički, izluči višak ili manjak onih što se međusobno poništavaju, kao zbroj razlike ostaje općenita volja. U čemu je razlika? Odgovor, koji nije jednostavan, može se pronaći u zakonodavnom postupku izravnoga odlučivanja. Naime, kada je narod u odlučivanju dovoljno obaviješten, a to znači da ima volju aktivno sudjelovati u vršenju suverene vlasti, i ako građani nemaju među sobom nikakve komunikacije (u smislu prethodnih dogovora), iz velikog broja malih razlika proizlazi će uvijek općenita volja, no ako se rovari, stvaraju udruženja na štetu temeljnog (općeg) državnog udruženja, volja svakog od tih udruženja postaje općenita u odnosu na svoje članove i partikularna u odnosu na prema državi. Onda se, dakle, može reći da nema više onoliko glasača koliko i ljudi, već samo toliko koliko i udruženja. Razlike postaju manje brojne i daju manje opći rezultat.⁶⁶ Moglo bi se reći da tada jedno od parcijalnih udruženja postaje predominantno javna odluka i ne može izražavati suverenu odluku cjeline, nego samo partikularnu odluku parcijalnog udruženja, koja zbog toga ne može biti suverena, jer nije odluka cjeline o cjelini.⁶⁷ Odnosno, kada bi se ovaj prikaz pojednostavio, to bi značilo da tadašnja udruženja (Rousseau je mislio na staleže), a danas bismo mogli pretpostaviti stranke ili druge interesne grupe tipične za predstavničku vladavinu, onemogućuju vršenje općenite volje, jer glasove svih građana reduciraju na grupne interese, pa više doista nema glasova koliko i glasača, nego smanjeno za onoliko glasova što ih glasači svode na članstvo u različitim udruženjima, jer onda glas daje *udruženje*, a ne *pojedinaac*, pa su otuda razlike manje brojne i daju manje općenit rezultat.⁶⁸ »Da bi se općenita volja dobro očitovala, važno je, dakle, da

60

Charvet pokazuje kako suverenost ne može počivati na ustavnoj kategoriji *volje većine (majority will)*, nego samo na suverenosti općenite volje. Usp. John Charvet, »Rousseau, the Problem of Sovereignty and the Limits of Political Obligation«, u: Christopher W. Morris (ur.), *The Social Contract Theorists. Critical Essays on Hobbes, Locke, and Rousseau*, Rowman & Littlefield Publishers, Lanham 1999., str. 205.

61

Za detaljan analitički i pregled i pristup problemu, Usp. Dragutin Lalović, *Mogućnosti političkoga*, str. 152–173.

62

J.-J. Rousseau, *Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima: Društveni ugovor*, str. 112.

63

D. Lalović, *Mogućnosti političkoga*, str. 167.

64

Ibid., str. 170.

65

Dragutin Lalović, »Nedovršena država? suvremena država u svjetlu Rousseauove teorije

općenite volje«, *Politička misao* 39 (2/2002), str. 59–70, str. 64.

66

J.-J. Rousseau, *Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima / Društveni ugovor*, str. 110.

67

Lalović upozorava kako postoje dvije vrste volje svih. Jedna koja je zbroj partikularnih volja koja stremi privatnom interesu pojedinca, a druga je zbroj posebnih volja kao volja parcijalnog udruženja koja stremi posebnim staleško-korporativnim interesima, Usp. D. Lalović, *Mogućnosti političkoga*, str. 170.

68

Rousseau je stoga istinski demokrat, jer odbacuje bilo kakva parcijalna udruženja u političkome tijelu, a to je kasnije i potvrdio u *Ispovijestima*. »Ja sam neprijatelj svega onoga što se zove stranka, partija, tajno društvo, i nikada nisam očekivao ništa dobro od ljudi koji im pripadaju«, J.-J. Rousseau, *Ispovijesti II*, str. 268.

u državi nema zasebnog društva i da svaki građanin daje svoj glas po vlastitoj volji.«⁶⁹ Ovime se može pokazati samo načelna i pojednostavljena postavka u razlikovanju između *općenite volje* koja polazi od pojedinačnoga slobodnoga glasa svakog građana i tada je suverena, od *volje svih*, koja, kao zbroj partikularnih volja, svoj izražaj iskazuje u postojanju parcijalnih udruženja, koja mogu nadvladati općenitu volju i time ukinuti njezinu suverenost. Općenita volja, koja je ključni Rousseauov pojam, podrazumijeva nastup svih građana kao cjeline, a to znači upravo kao svjesnih građana o općem dobru koji vrše aktivnu suverenu vlast. Bilo bi smiješno, ističe Rousseau, pozivati se na neku odluku općenite volje koja može biti samo zaključak jedne od stranaka i koja je, prema tome, samo tuđa pojedinačna volja koja vodi nepravdi i podložna je zabludi.⁷⁰ Isto tako kao što partikularna volja ne može predstavljati općenitu volju, tako i općenita volja mijenja narav ako ima poseban cilj i ne može, kao općenita, presuditi nekom čovjeku ili činjenici.⁷¹

Dakle, društvenim ugovorom stvoreno je kolektivno tijelo (narod u smislu *demos*a kojeg tvore građani) koje je suvereno samo onda kada izražava općenitu volju, prema navedenim kriterijima, što znači da suveren nije narod naprosto nego je to općenita volja, a narod, prema navedenom uvjetu, njezin je nositelj samo kada kao cjelina odlučuje o cjelini. Ukoliko netko stane između izravnoga odnosa suverena (narod kada ima općenitu volju) i pojedinaca na koje se odluke općenite volje odnosno zakona odnose (država kao pasivno tijelo), poput parcijalnih udruženja ili privatnih pojedinačnih interesa samih članova tijela suverena, općenita volja više ne postoji (ona ne nestaje nego utihne), jer je nadvladana drugim voljama. Tada više suverenost, pa tako niti narod ne postoje, a državi (u ovom smislu kao političkoj zajednici) prijeti raspad. Zbog toga Rousseau pokazuje kako suveren poznaje samo cjelinu i ne razlikuje nikoga od onih koji ju čine, stoga suverenost nije sporazum nadređenog s podređenim već sporazum tijela sa svakom svojim članom. »To je legitiman sporazum, jer za temelj ima društveni ugovor, jednakopravan, jer je svima zajednički, koristan, jer ne može imati drugi cilj do opće dobro, i čvrst, jer su mu jamac snaga javnosti i suverena vlast.«⁷²

Zaključak

Kriza političkoga, analizirana na početku rada, koja je uočena potkraj moderne alarmirala je suvremenu filozofiju politike i političku teoriju i dala joj znak da je nastupilo vrijeme nužnog (politički egzistencijalnog) preispitivanja modernih političkih kategorija, poput države, suverenosti, demokracije i vladavine općenito, a napose prevladavajućeg obrasca liberalne predstavničke demokracije. Ne može se previdjeti kako je dominantna liberalna praksa predstavničkog tipa vladavine, pored svih dobrih namjera da čovjeka učini subjektom političkoga, u čemu je uvelike i uspjela, prouzročila i krizu istoga toga političkoga učinivši desubjektivizaciju subjekta političkoga. Ona je vidljiva sve većim javnim nezadovoljstvom građana diljem svijeta, koji su sve više svjesni da njihovo uključanje u politiku ostaje svedeno na sudjelovanje u izborima koji se odvijaju svakih nekoliko godina. Čovjek jest subjekt političkoga, ali samo kao teorijski obrazac mjesta legitimiteta suvremenih parlamenta i vlada koje kod njega traže svoju legitimnost. Nastupila je, dakle, kriza političkoga posljedicom izvjesnog otuđenja građanina od politike, odnosno čovjeka od političkoga kao svrhe života i življenja. Rad je nastojao ukazati kako je teorija predstavničke vladavine (demokracije) uvelike uzrokovala navedeno otuđenje i krizu političkoga. Od Hobbesa nadalje liberalna teorija

podrazumijevala je takav oblik političkoga udruženja koji će se temeljiti na političkom predstavništvu, prenosivoj i djeljivoj suverenosti te odvajanju zakonodavne, izvršne i sudbene vlasti u cilju zaštite pojedinca (građanina) od samovolje vladara bio on monarhijski, aristokratski ili demokratski konstituiran. Međutim, nije se predvidjelo upravo ono što se dogodilo, a to je da je pojedinac ostao pojedinac, ali je prestao biti građanin, politički akter koji vlastitom voljom konstituirao političku zajednicu u kojoj živi. Taj problem je uvidio J.-J. Rousseau i zato je njegova teorija države, suverenosti i izravne demokracije prikazana kao kontrapunkt, ali i kao poziv na rješenje problema i »ponovnoga oživljavanja političkoga« koje se može dogoditi jedino ponovnom uspostavom istinskog pojma građanina, kao nosioca suverene vlasti koji uspostavlja takvu vrstu vladavine »u kojoj se pokorava jedino samome sebi«.

Rousseau je, polazeći od jedinstva i neprenosivosti suverenosti, pokazao kako predstavnička vladavina (demokracija) utemeljena na ideji prijenosa volje drugoj osobi (predstavniku) nije legitiman postupak, jer ovlašćuje drugu osobu ili tijelo da umjesto istinskoga suverena (građanina) vrši suverenu vlast što je, osim dokidanja jedinstva, neprenosivosti i neutuđivosti suverenosti, otuđenje građanina od politike, a čovjeka od vlastite slobode. Sukladno metafizičkome načelu jedinstva volje i njezine ontološke neodvojivosti od bitka, volja se ne može prenositi na neko izvanjsko biće, stoga je jedini način njezina »prijenosa« formiranje »kolektivnoga bitka« kojeg konstituiraju svi građani s vlastitim voljama, koje na taj način nisu odvojene od njihovih nositelja. Na ovaj način pojedinac je, kao građanin, dio kolektivnog tijela suverena (*demos*) i istodobno podanik što znači da se pokorava uvijek samo vlastitoj, od sebe neodvojivoj volji. Ovime je pokazano kako ovakva pozicija podrazumijeva logičku uključenost svakoga pojedinca kao građanina u politiku, jer jedino na taj način može postojati suveren kao aktivno političko tijelo (*quand il est actif*), a ta se uključenost i aktivnost ne može prepoznati u predstavničkom modelu vladavine, jer je pojedinac, prenijevši ovlasti na suverena koji je netko izvanjski, treći, pristao na sve njegove odluke kao svoje (Hobbes) i na taj se način pasivizirao, odnosno zaustavio u daljnjem političkome procesu u kojem djeluje samo još predstavnik, a pojedinac ostaje samo izvorište legitimiteta. Djelovanje predstavnika može dovesti do zastupanja njegovih privatnih ili parcijalnih interesa kao člana nekog udruženja, poput političke stranke, na štetu cjeline, a ta je pozicija prikazana na važnome razlikovanju između *volonté générale* i *volonté de tous*. Iako je sam Rousseau upozorio kako je njegova koncepcija nezamisliva u velikim modernim državama, i doista je teško zamisliti realno funkcioniranje općenite volje posredstvom direktne demokracije, još je manje zamisliva liberalna pretpostavka po kojoj je građanin, izabравši predstavnike sa slobodnim mandatom, »pristao« na sve njihove odluke kao da su njegove. Stoga je zadaća postmoderne, odnosno suvremene filozofije politike i političke teorije, iznaći modus po kojem će istinska demokracija biti moguća, a Rousseau treba biti jedan od temelja tak-

69

J.-J. Rousseau, *Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima / Društveni ugovor*, str. 110.

70

Iz ovoga je i jasno kako Robespierre na čelu *jakobinaca*, kao parcijalnog udruženja, nije mogao biti »izvršitelj *volonté générale*«.

71

Ibid., str. 112. Rousseau ovdje navodi primjer kada je atenski narod imenovao i smjenjivao svoje vođe, određivao počasti jednome i oduzimao drugome, prestao imati općenitu volju, odnosno nije više djelovao kao suveren.

72

J.-J. Rousseau, *Du Contrat social ou Principes du droit politique*, str. 52–53.

vome putu. Istodobno, moramo uvidjeti emancipacijske potencijale pokušaja utemeljenja ovakvih načela demokracije u kojoj manjina neće tiranizirati većinu čega smo često svjedoci, kao i tiraniziranja manjine od strane većine, čega svakako ne nedostaje. Jedini način sprječavanja takve nesnošljive pozicije, i to je emancipacijska snaga Rousseauove filozofije, jest uključenje svih, kao doista slobodnih i jednakih, u politički proces, jer je samo tako moguće imati istinski i puni smisao demokracije. Bez svih kao cjeline koji odlučuju o cjelini, demokracija, jasno je, ne posjeduje više vlastito značenje, a političko bez građanina svoj *raison d'être*.

Goran Sunajko

Rousseau's Theory of *Volonté Générale* as a Postulation of Radical Understanding of Democracy: Return to the Political!

Abstract

*The paper is based on the recent assumption that the politics and the political are in crisis, which has, at the end of modernity, emerged as the obvious abandonment of traditional understanding of the political and democracy as permanent participation of free and equal citizens in the political process. The author shows that the fundamental cause of the crisis of political is dominance of the liberal theory of political representation. Because it is based on the principle of the transmissible sovereignty, the liberal theory of political representation from Hobbes and Locke onwards has made the man indeed a political subject, but at the same time, it caused his alienation from the political, due to the representatives of the citizens, which instead participate in the political process, so it comes that democracy is reduced to the technical principle of the majority in the elections and the parliamentary process. To such model, the author opposes Jean-Jacques Rousseau's model of direct democracy, which, besides being based on the refutation of the idea of transmissible sovereignty, therefore representative democracy, opens the way for the re-establishment of the political. The author shows how this procedure, theoretically, can be achieved through Rousseau's theory of *volonté générale*.*

Key words

Jean-Jacques Rousseau, democracy, representative democracy, direct democracy, freedom, *volonté de tous*, *volonté générale*